

ברנר ועין גנים, על מקום ויצירה

יפה ברלוביץ

החברתית האינטנסיבית, הממחישה ביתר חדות טיבה של מנהיגות "אחרת" מהי, ונפתח בעין גנים.

היום עין גנים היא עוד רחוב סטנדרטי במזרחה של פתח תקוה. אבל תושבי המקום הכירו את שמו של ברנר, גם אם לא קראו - ולו סיפור אחד שלו. השם "ברנר" היה מאז מסמן דומיננטי ברחוב הזה, כיוון שבכניסה לעין גנים עמד בית שקראו לו "הבית של ברנר"; והיתה שדרת דקלים, עם דקל נמוך באמצע - "הדקל של ברנר"; ובשנות החמישים הקימו בית ספר תיכון - "תיכון ברנר". מדוע "ברנר"?

ובכן, סיפור ההתחברות של ברנר לעין גנים החל עם הגיעו לארץ (פברואר 1909). ברנר ירד מהאונייה בנמל חיפה והלך ברגל לחדרה. שם ניסה לעבוד כפועל חקלאי אך לא הצליח. מאוכזב ומושפל עזב את חדרה כשהוא ממשיך לעין גנים (נוסדה שנה קודם לכן, חנוכה 1908). אבל גם שם הוא לא מחזיק מעמד ואחרי ימים קם והולך ליפו. חצי שנה לאחר מכן (ספטמבר 1909), שוב חוזר ברנר לעין גנים, והפעם, שוכר חדר ומחליט להתגורר במקום. השאלה היא: למה? למה מעדיף ברנר לחיות בעין גנים דווקא, ומה מרתק אותו שם?

ובכן, ב-1908, היתה עין גנים ספינת הדגל של העלייה השנייה. היא היתה התיישבות חקלאית ראשונה של פועלים שמימשו עצמם במסגרת משקית סוציאליסטית, שלא היתה קודם לכן; מושב עובדים בארץ ישראל. לפיכך לא בכדי הציגה עין גנים את עצמה כ"ניאו ביל"ויית", כלומר, ממשיכה את דרכה של התיישבות אליטיסטית מהפכנית הן בחידושיה המעשיים והן בפרשנויותיה הרדיקליות את התחייה הלאומית. במילים אחרות, בתקופה זו בה חי ברנר בעין גנים התקבעה וחייה במקום ובסביבתו הקרובה (פתח תקוה), חבורה ציונית סוציאליסטית של פועלים-אנשי רוח, צעירים ומבוגרים, שעתידיים עם השנים לשמש ממוביליו ומעצביו של פני היישוב כאן. כך הפועל חזקן אהרון דוד גורדון, שאחרי ארבע שנות נדודים בארץ התיישב עם אשתו ובתו בעין גנים; לא רחוק ממול, התגורר ברל כצנלסון עם אחיו ואחותו; בקצה השני של הרחוב, אצל משפחת בית הלחמי, גר המשורר דוד שמעונביץ, שעבד יחד עם גורדון בפרדסים של פתח תקוה; הסופר יוסף לואידור אמנם עבד במושבה שכנה, אבל כל סוף שבוע היה מגיע לעין גנים. שלא לדבר על הסופר יעקב רבינוביץ, שחי במלון "ירקון" בפתח תקוה, או האחים ישעיהו ושלום שטרייט, שבאותם שנים היו סופרים ומבקרים ידועים. וכן - האחים מרדכי ושמעון קושניר, האחים אליהו ושמואל דיין, וכמובן יעקב יערי-פולסקין - כולם פועלים צעירים בפתח תקוה ובעין גנים, שעם השנים היו לפובליציסטים ואנשי עט בפני עצמם.

דרך אגב, כשביאליק בא לבקר בארץ בקיץ 1909, והוזמן לפתח תקוה, הוא ברח לעין גנים, וסירב להשתתף בכל קבלות הפנים שערכו לו במושבה; וכשבאו סופרים כמו יעקב פיכמן או אשר ברש לבקר את חברים יעקב רבינוביץ בכניסה לפתח תקוה, מיהרו גם הם ללכת לעין גנים. במילים אחרות, מושב קטן זה (כשלושים חברים), היה למוקד מפגש - לפועלים, מורים ובני נוער, שאחרי יום עבודה היו מתאספים מול בריכת המים, לפעמים נשארים שם, לפעמים הולכים לחדר של גורדון - לחבור יחד לויכוחים, לסיפור מוחין, לחברותא של אחווה ותמיכה. על החדר של גורדון הצטברו תלי תלים של סיפורים (ראה ספר העלייה השנייה, 1947), ובראש וראשונה עדותה של יעל, הבת של גורדון, המספרת בין היתר גם על ברנר. וכך היא כותבת שם: "בשנים 1909-1911 עבד אבי בעין גנים. דירתנו - חדר בודד קטנטן. אך בעיני אבא היתה מוזהר כל תלונה: הן יש לרשותנו כל 'הטרקלין' המפואר הזה. והיה מצביע על כך הדשא שמאחרי חלוננו, הנשקף מול הרי יהודה. ואמנם עיקר חייו היו בטרקלין (כלומר בחוץ על הדשא,

ימים נבוכים אלה של מאבק בין חלקי עם לחלקי עם, כאשר מנהיגים ממשיכים לטלטל מדינה טרופה למחוזות אינטרסנטיים משלהם ללא הסבר או נימוק, הלב מתפוצץ מגעגועים אל מנהיג-אב ראוי ואכפתי; מנהיג, שגם אם אינו נראה באופק, לפחות אפשר לפנטז עליו. מכאן ניתן אולי להסביר, מדוע נשאבת אצלנו מדי פעם דמות מנהיג-עבר שהזיכרון הקולקטיבי אמנם השכיחו זה כבר, אבל החסר המבקש כל כך למלאו, מולידו מחדש ועושה אותו רלוונטי לכאן ולעכשיו. כך קרה ב-1980 עם צאת ספרה לאור של אניטה שפירא ברל, *ביוגרפיה; ביוגרפיה עבת כרס* זו, שעסקה בפרטי פרטים ספציפיים של היסטוריה מפלגתית ושרוב הקוראים לא צלחו לגבור עליה, רק הגבירה את הגעגוע; שהרי לא דווקא הפרסום הביוגרפי המלומד סחף את המון המתעניינים, אלא אותו זיכרון של מנהיג נשכח שרק עתה עם המהפך הפוליטי לצד הימני של המפה (1977), עורר את מחנה השמאל הנוף, להכתיר אותו מחדש בהתרפקות אין קץ. דיוקן נוסף שהולך ומעצים את נוכחותו בזיכרון הפוליטי והתרבותי שלנו - הוא יוסף חיים ברנר (וראה הפרסומים המתרחבים והולכים בשנים האחרונות, הן בחקר יצירתו והן בחקר מקומו הרוחני והמוסרי בתולדות הארץ הזאת). שהרי ברנר, שלא עשה חשבון עם אף אחד, ואמר את אשר עם לבו גם כשדבריו נשמעו אכזריים ומרפי ידיים - נתפס בין מנהיגיה של העלייה השנייה. וזאת לא רק בשל פעילותו כסופר, עורך, או עיתונאי ב'הפועל הצעיר' או ב'האחדות', אלא בראש וראשונה בשל מגעיו הבלתי אמצעיים עם קהל יעדו: אם אלה פועלים רעבים ותוהים, שהיה סובב ונודד עמם רעב ותוהה כמותם; ואם אלה נבחרי ציבור ועסקני יישוב, שהתהלך עמם כנביא-זעם תוקף ומנחם. לא בכדי נקבע בזיכרוננו אותו פורטרט שצייר נחום גוטמן: זקן פרוץ, עיניים אימתניות ויד מורמת המבקשת תמיד את זכות הזעקה; וככל שהוא זועק ומתריס יותר, כן הוא נאהב ונערץ יותר - כאדם, כסופר, כמנהיג.

כדי להתוודע אל הבט פרדוקסלי זה בדיוקנו של ברנר, בחרתי לברר מתוך מאגר חייו הפתלתלים מקטע-זמן בו הוא עושה בעין גנים. מקטע זה, ארך אמנם חודשים מספר (סתיו 1909 - אביב 1910), אבל יש בו כדי לאפיין אותה אינטראקציה ייחודית שנוצרה בין ברנר למקום; מקום שנתן אותותיו הן בהבניית היצירה שלו שם, והן בפעילותו

(1908), ובעיקר שם לחזק את ביטוייה המליציים כמו "מזרח חדש", "מה שלא פיללנו - בא", וכדומה. אלא שלקראת סוף הסיכום מתחולל שינוי לא צפוי: שהרי ברנר, חרף המצב הנלעג, מציג קו חיובי קונסטרוקטיבי לגבי ארץ ישראל, ואף מטיף לעלייה ולהגשמה בה. האמנם? הלא ברנר נזהר תמיד מלהשפיע בכוח מעמדו ומנהיגותו על גורל שומעיו וקוראיו, ובעיקר בנושאי ארץ ישראל. הלא הוא הוא ששב והצהיר ש"אסור לי לחזק... על ידי ישיבתי הארורה כאן, את האילוויה הנוראה של חלום התחייה". והנה דווקא עכשיו, בעין גנים, הוא קורא לעלייה?

כאן צריך לציין שקהל היעד שהוא מטיף לו, הוא אותם ציונים "מזויפים" המעמידים פני אידיאליסטים בארצות מוצאם, בעוד שלעולם לא עולה על דעתם לעזוב את "הוויית הכלבים" שלהם שם ולעלות לארץ. וכך הוא מוקיע אותם

במאמרו שם: "אני הנני לא ציוני... אבל אתם? מה היא ציונותכם?... אלמלא הייתי רואה אתכם... בונים פה את עתידותכם... בארץ מולדת אבותינו זו... משקיעים בה את כל עבודתכם... כדי שתהא לכם זפות להרגיש כי ארץ חייכם היא, כי את נפשכם מסרתם עליה, כי שלכם היא... אז ודאי... שאני, הלא ציוני, את שולי מעיליכם הקרועים מעבודה הייתי מנשק. מנשק בכל אופן, בין עם אמונה בניצחוננו, ובין בלעדיה... חיינו פה, חיי אדם, חיי שעה, זהו כבר ניצחון כשהוא לעצמו". והוא מסיים: "דממה, החשבון נפסק לשעה".

נראה שזהו אחד הקטעים הבודדים ביצירתו של ברנר, שעם כל הסתייגותיו, הוא מוצא לנכון לבטא אמונה בקיומו של היישוב החדש חרף מגבלותיו ("חיינו פה, חיי אדם, חיי שעה, זהו כבר ניצחון כשהוא לעצמו"). ואכן ברנר, שנהג להציג את עצמו כ"לא ציוני" ושאינו מאמין בתחייה הלאומית כפתרון לעם היהודי, טוען כאן במפתיע שאפילו היאחות ארעית בארץ היא ניצחון, ושארץ זו היא בכל זאת אלטרנטיבה; אלטרנטיבה אותה הוא מנשק ומחבק בכל מאודו (ובלשונו הציורית: "את שולי מעיליכם הקרועים מעבודה הייתי מנשק").

כאן כדאי לשים לב לסקיצה הקצרה אך המדויקת של "המעיל" אותו הוא משרטט לפנינו. אמנם "מעיל" זה מובא פה בהקשר מטאפורי, אבל למעשה הוא מציאותי מאוד בהמחישו חזות של פועל מצוי, החוזר אחרי יום עבודה עייף, מרושל וקרוע, ואשר אותו פוגש ברנר ערב בעין גנים. כלומר, המפגש של ברנר עם עין גנים הוא למעשה מפגש אותנטי ראשון עם מודל אחר של ציוני, של איש עבודה, ושל איכות יישובית אחרת. אמנם מודל זה ממוקד בעוני של מעיל קרוע ובנעליים בלות, אבל דווקא כאן בעין גנים - מסמנים אלה מתקבלים כמופתיים וכנעוצים בעיני ברנר, עד כדי רצון לסגוד ולנשק להם. ואכן בחירתו לנשק את השוליים הקרועים דווקא, מעוררת הקבלה בין מעיל הפועל ומעיל הכהן הגדול - על השוליים הרקומים רימוני תכלת וארגמן. שהרי עבור ברנר, מתעלה כאן פועל העלייה השנייה לדרגת כהן גדול,

יוסף חיים ברנר

"ב). שם היה גופש מעבודתו המפרכת... ולשם היה מזמן את אורחיו. ערב ערב היו מתאספים לכאן חברי עין גנים, ברנר, שמעוניוביץ, מורי בית הספר והנוער של פתח תקוה. בערבים האלה בטרקלין, לא היה נפסק הויכוח - על מהות היהדות, על המתהווה ביישוב, על המפלגות שלנו... ולמרות זה שהפלוגתא היתה לא פעם סוערת מאוד, היה בסוף עליה הומור דק הנובע ממגז טוב. בייחוד היתה רוח זו מורגשת בוויכוחים שבין ברנר ואבא".

יעל מספרת גם על "בנקטים" (נשף בלשון ימינו), שהיו נערכים שם; ומהו היה טיבו של "בנקט" זה? ובכן, בנוסף לדיונים ולפולמוסים היומיומיים, היו טועמים גם יין ושקדים, ולבסוף קמים ורוקדים וביניהם גם גורדון הוקן וברנר חמור הסבר, וכדבריה שם: "אז היו פוסקים הויכוחים הנלהבים. לאט לאט היתה השירה מתגברת, ומשירה היו עוברים להורה של דבקות אדירה, תחת כיפת השמים... ולא היו נפרדים עד האשמורה השלישית".

עדות זו של יעל גורדון, ובין היתר על אודות ברנר, היא אחת מני רבות. מסתבר שישנם עשרות זיכרונות, יומנים ומכתבים של פועלים שונים, שעברו דרך עין גנים, פגשו בברנר (באופן אישי או ציבורי), ומצאו לנכון לספר זאת. כלומר, על חמשת-ששת החודשים שברנר עשה בעין גנים, הצטבר מאגר של עדויות, שלפיו נחשף ברנר לא כמי שבורח מן הציבור, מסתגר באיזו פינה משלו, וכותב ומתייסר בכתובתו (ח' באר, גם אהבתם גם שנאתם, 1992). להפך. מתארעת אצלו

היפתחות שלא היתה קודם לכן. נראה שלא כמו בירושלים וביפו, בהן התגורר, מתוודע פה ברנר אל אקולוגיה חברתית שונה: זו לא ירושלים המעוותת והחולנית, בה הסתובב בהרגשת גועל תמידית; זו גם לא יפו עם שכונותיה העבריות (נוה שלום, נוה צדק) - שידעה לרדת לחייו עם כל המתחים הבינאישיים ששררו שם; וזו גם לא פתח תקוה, שקוממה אותו בהתנהגות הועיר בורגנית הנצלנית שלה, והפכה כל עבודה עברית לעבדות. לא כן עין גנים. בקונסטלציה הייחודית של 1909, היא מתגלה בפניו כמשב רוח רענן של הוויה יצרנית-שוויונית, אמיתית ואמינה שמעוררת סיכוי לאיזו ארץ

ישראל אלטרנטיבית. ואכן היפתחות זו מסתמנת כבר באותו מאמר ראשון שהוא כותב בעין גנים, ואשר מוצא את פרסומו בשבועון 'הפועל הצעיר' (דצמבר 1909).

זהו למעשה מאמר סיכום של שנה שחלפה, על מוקדי אירועיה ומעשיה בעולם היהודי והציוני. אלא שברנר כדרכו אינו בא לסקור בלבד, אלא כדבריו "לעורר... את החשבוניות וההגיונות הישנים-נושנים שעלו במשך שס"ה הימים שעברו", ולערוך חשבון נפש נוקב עם כל אשר נדחק ונשכח, לרבות פצעים מדממים וכואבים. כך הוא תוקף את העיתונות היהודית והציונית המוליכה שולל באינפורמציה הסלקטיבית שלה; מגחך על האופוריה שפקדה את הארץ עם "מהפכת הטורקים הצעירים"

ברנר, שנהג להציג את עצמו כ"לא ציוני" ושאינו מאמין בתחייה הלאומית כפתרון לעם היהודי, טוען כאן במפתיע שאפילו היאחות ארעית בארץ היא ניצחון, ושארץ זו היא בכל זאת אלטרנטיבה

ועבודתו היומיומית המפרכת ביישוב הארץ, היא עבודת הקודש של הכאן והעכשיו. דרך אגב, מאמר זה, שהופיע תחת הכותרת "רגשים והרהורים", הוקדש לאהרון דוד גורדון. כלומר, ברנר הגיש כאן את סיכום השנה, כהמשך לזיכרונות הבלתי פוסקים שהתנהלו בינו לבין גורדון ב"טרקלין" בעין גנים, בעוד הוא, ברנר, בעמדת הפסימיסט החתרן וגורדון בעמדת האופטימיסט המעודד. אלא שעתה, משנתגבשו הדברים ומצאו את פרסומם בעיתון, ניתן להבחין - שעם כל האינטנסיביות הפולמוסית בין השניים, משהו מהנגיעה האופטימית של גורדון בכל זאת חלחל אל הרטוריקה של ברנר, כשהיא נותנת את אותותיה גם בשצף קצף הפסימי שלו.

כאמור, ברנר בא להתגורר בעין גנים אך ורק כדי לכתוב (לא לערוך ולא לתרגם), וזאת הוא אף מדגיש במכתבים המסבירים לידידיו את סיבת עזיבתו את עבודתו במערכת 'הפועל הצעיר' ("אגרות", כל כתבי ברנר, ג', 1967). ואכן, עם תקציב מוגבל שעמד לרשותו, חיפש ברנר מקום זול ושקט להיות עם עצמו ועם יצירתו, וזאת הוא מצא בעין גנים; אלא שברנר לא הצליח לכתוב בעין גנים, ובעיקר לא הצליח לבצע את

תוכניתו הגדולה לכתוב שם רומן (לימים מכאן ומכאן, 1911). היצירה האחת שבכל זאת כתב שם היה סיפור קצר בשם "עצבים", שהוא אחד מהסיפורים היותר איכותיים שלו, וכן מספר מאמרים. אם כן, על מה העביר ברנר את ימיו בעין גנים?

לפי זיכרונותיהם, יומניהם או מכתביהם של חברים קרובים (דוד שמעוניוביץ, ברל כצנלסון), עובדים זמניים (האחים קושניר ויעקב פולסקין יערי), ואנשי עין גנים - ברנר חי לפני ולפנים את קהילת הפועלים, כשהוא מסתובב ביניהם, מקשיב להם ומשוחח עמם. לפי העדויות אפשר לומר שלמעשה הוא לא פסק מלשוחח, כאשר מרחב השיח שלו התפרש בין עין גנים לפתח תקוה. בוקר בוקר היה ברנר יוצא אל הכיכר המרכזית של פתח תקוה, שם התנהל שוק עבודה ("בירג'ה" [בורסה] כפי שהיו מכנים אותה), אליו היו מגיעים עם שחר עשרות פועלים ופועלות (יהודים וערבים), וממולם איכרים ומעסיקים. ליד כיכר זו, ברחוב פינסקר הסמוך, נמצא מלון זול ועלוב (מלון רבינוביץ) שהפועלים היו גרים בו, וכשלא הצליחו להשיג יום עבודה, היו חוזרים ומשתטחים תחת העצים בחצר, ומחכים ליום מחר. למלון זה היה ברנר בא לשוחח. וכך כותב שמעוניוביץ בזיכרונותיו: "ברנר בא לגור בעין גנים, וערב ערב אנחנו מתראים. לפעמים הולכים לסעוד פת ערבית במלון רבינוביץ... כולם שם מכירים אותו והוא מכיר את כולם. והכול פונים אליו כאל חבר ורע, והכל הספיקו לספר לו את כל הנגלות והנסתרות שלהם... וכששאלתי אותו פעם: כיצד הספיק במשך זמן קצר להכיר כל כך הרבה אנשים, ולדעת כל אשר איתם, ענה לי בחיוך: מה אתה רוצה? כך הטבע שלי. הנני סקרן גדול. הן בלטרסטרן אנוכי (סופר, י"ב), וכל הבלטרסטרנים הם סקרנים". על זה מעיר שמעוניוביץ: "היתה זו רק תשובה פורמלית. תשובה של השתמטות. אני ידעתי יפה כי זאת היתה הרבה יותר מסקרנות. הן אני ידעתי כמה השתדל לעזור, וכמה גם עזר לכל אחד ואחד במידת יכולתו ולמעלה מיכולתו" ("עם ברנר", ארבעים שנה, 1947). שמעוניוביץ לא מפרט במה עזר ברנר ולמי, אבל רבים הסיפורים שהתהלכו בין הפועלים בנושא זה; למשל הסיפור על הפועל היחפן קושה (יקותיאל), שמעילו אמנם היה קרוע אבל גם לרגליו לא היו נעליים. כאשר ברנר פגש בו בסמטה המוליכה לעין גנים, מיד חלץ נעליו (שגם הן היו קרועות) ונתן לו. קושה סירב וברנר הפך עולמות כדי למצוא לו עבודה, מבלי

שקושה הרגיש (שמעון קושניר, ספר העלייה השנייה, 1947). דרך אגב, ברנר ניצל את היכרותיו עם איכרי פתח תקוה, וניסה להשיג עבודה לא רק לקושה אלא לפועלים רבים אחרים (ביניהם גם ברל כצנלסון). במילים אחרות, ברנר הבין את מקומו ותפקידו בעין גנים (ולאחר מכן בקהילות פועלים אחרות בארץ) לאו דווקא כסופר, אלא קודם כל כשליח עוזר ומסייע, ולו גם ברמה האישית היומיומית. למותר לציין שדווקא בשל התנהלותו כאחד העם ופנייתו הבלתי אמצעית בגובה העיניים, הוא נערץ כנישא מעם, כשעוד בחייו התקשרו בשמו תארים כמו "מורה הדור", "איש מופת", ואפילו "קדוש" (יצחק טבנקין, "ברנר בעיני דורו", מחברות לחקר יצירתו ופועלו של ברנר, 1977). רבים המאמרים

כשהוא חי את עין גנים, הוא מתחיל להתייחס ל"מקום" ול"סביבה" כטבע חי ומפעיל, כשהוא מציגו בתודות של ראייה וברגישות של תפיסת פרטים

והרשימות שניסו להסביר את תופעתו של ברנר כאנטי מנהיג, שברח מעסקנות ושררה, אלא שהעם רוממו והכתירו כמנהיג אחר: מנהיג שעצם הנוכחות המוסרית והחינוכית שלו, הן כאדם והן כאיש רוח, העניק להמונים כוח ודוגמה להתמודד עם הארץ הזאת. לא בכדי נהגו פועלי העלייה השנייה לומר, כי "למען ברנר כדאי לסבול הכל", ושעצם המציאות שלו כאן מעלה "את ערך העבודה ונותנת טעם למצב הקשה" (קושניר, שם).

ברנר ניהל עם הפועלים לא רק שיחות אישיות, אלא כסופר ומבקר ספרות אף העניק להם מידענות ומהגות - במה שהוא כינה "שיחות ספרותיות". המסגרת לשיחות אלה היה "קלוב הפועלים" שהוקם בפתח תקוה באותו חורף 1910, ובמעמד הפתיחה נשא ברנר את הרצאתו הראשונה. גם לאחר מכן המשיך ברנר להרצות שם, וכשהיה קושר את היצירה הספרותית עם הכאן והעכשיו, היה מתרגש כל כך עד שלא פעם פרץ בבכי. כך קרה כאשר סיים את הרצאתו על פרץ סמולנסקין, במילים: "היכן בניו של פרץ סמולנסקין? לאן מתפור הדם שלנו?" וכאן התחיל לבכות. הבכי של ברנר היה קורע לב ממש, והשומעים, שנשארו נדהמים, לא ידעו כיצד להגיב. אבל ברנר התיישב, שתה קצת, נרגע, ובחיוך מתנצל הבטיח שיותר זה לא יקרה. דרך אגב, אחת מ"השיחות" האלה, שעסקה בביאליק וטשרניחובסקי, התפרסמה ב'הפועל הצעיר' (יולי, 1910), והוקדשה "לברל כצנלסון בעין גנים, בכבוד". ואכן גם ברל ביומניו, מספר על שיחותיו עם ברנר. בדרך כלל היה זה אחרי יום עבודה, כשברל היה חוזר הביתה, ועובר בדרך על פני חדרו של ברנר. שם היה מוצא אותו שוכב בפתח, עצוב ומהורהר. ברל, שליבו נכמר למראה הזה, לא ידע איך לעודד את ברנר. במבוכתו היה מקים אותו, ושניהם היו מתחילים ללכת ולשוחח, הולכים עד חדרו של ברל ושבים וחוזרים לחדרו ברנר, ושם שוב מסתובבים, וכך חוזר חלילה. אולי זו הסיבה ש"השיחה הספרותית" שהתפרסמה ב'הפועל הצעיר' הופיעה תחת הכותרת "מן המשעול", כי שיחות ומשעולים הלכו תמיד אצל ברנר יחד, ואף התגבשו ועוצבו למבנים צורניים בסיפוריו (ראה בהמשך, "עצבים").

שיחות נוספות שכדאי להזכיר, ושאינן עולות בקנה אחד עם דמותו הקודרת של ברנר - הן שיחותיו עם ילדי עין גנים. עדויות אלה מובאות בזיכרונות אנשי עין גנים - הן מתקופת חורף 1910 והן מתקופות מאוחרות יותר, בהן ברנר שב וביקר חברים ומשפחה (משפחת אשתו, חיה ברוידא). במלחמת העולם הראשונה הוא אף יזם והקים שם מעין תנועת נוער של ילדים לעזרה הדדית (וראה עדותה של שרה רוצ'קין, מרדכי רייכר, י"ח ברנר 1970). רוצ'קין גם מספרת כיצד בילדותה (חורף 1910), נהג ברנר לבוא לאכול אצלם ארוחת ערב: "בביתנו נהג

להפך, הוא נהג להלעיג על אותם סופרים וכותבים המתפעמים מנופי מולדת, והנה כאן, כשהוא חי את עין גנים, הוא מתחיל להתייחס ל"מקום" ול"סביבה" כטבע חי ומפעיל, כשהוא מציגו בחדות של ראייה וברגישות של תפיסת פרטים. במילים אחרות, נראה שעין גנים בכל זאת טבעה את חותמה בברנר, ומדעת או שלא מדעת, חשפה את תודעתו היצירתית לא רק לאנשים אלא גם למרחבים ולעצמים.

אפקט נוסף שמטביעה עין גנים בברנר, מוצא את ניסוחו במחקר של חמוטל בר-יוסף (מגעים של דקדנס, אצל ביאליק, ברדיצ'בסקי וברנר, 1997). במחקר זה טוענת בר-יוסף כי יצירותיו הארצישראליות של ברנר מצטיירות בזיקות דקדנטיות פסימיות, יותר מאשר יצירותיו ממזרח אירופה ולונדון. ואולם רק ביצירה ארצישראלית אחת מאתרת בר-יוסף הלך רוח של "דחיית הפסימיזם הדקדנטי" ו"הצדקת האופטימיזם", כפי שהיא כותבת שם: "מכאן ומכאן מסתיים בתמונת טבע שונה לגמרי... תמונה של התחדשות הטבע ושל קשר האהבה והרוח בין אריה לפידות לנכדו עמרם... בכל אלה מוצא המחבר סוד גדול, תקווה ויופי". על תהייתה זו של בר יוסף, לגבי חריגותו של הרומן מכאן ומכאן, ניתן להשיב בעקבות כל אשר נכתב לעיל. כלומר, גם הלך הרוח המבטיח

של צמיחה ואהבה ("התחדשות הטבע", "אהבה ורוך"), וגם הצביון ההרואי והיוצא דופן של שמות הגיבורים (אריה, לפידות, עם-רם) הם פועל יוצא של אותו הקשר סביבתי טרום-סיפורי של עין גנים. כך שאם לסכם מהי "עין גנים" לברנר (מבחינה תודעתית ספרותית), אפשר אולי להציע את ה"הטרופיה" נוסח פוקו. כלומר "עין גנים" מסתמנת בנדודיו של ברנר בארץ ישראל כטריטוריה חבויה, אלטרנטיבית; טריטוריה שאינה עבורו גן עדן או אוטופיה, אלא להפך, טריטוריה קיימת שהיא חלק מהמרחב התברתי המציאותי שלו, אבל בו בעת מנוגדת לו ניגודיות של מקום, זמן וקונצפציה; ניגודיות שמתקמת באזור תודעתי סגור-פתוח, ומייצרת בצורה הפרדוקסלית שלה, גם סיכוי לאפשרות אחרת, מבטיחה יותר.

לא בכדי "האופטימיזם הפרדוקסלי" של ברנר, הוא מושג מוביל בדיונה של בר יוסף ביצירה זו, וכוחו יפה גם לגבי "אגדה" שמתגלגלת בעין גנים, ונשמעת מפי ותיקיה. מהי אותה אגדה? ובכן, כמו שנאמר לעיל, עין גנים איננה עוד. כנהוג במקומותינו הרסו את בתיה הישנים ובנו במקומם בתי מידות. אבל בית ישן אחד בכל זאת נשאר, והוא הצריף העלוב בו התגורר ברנר ב-09-1910. כיצד שרד דווקא הצריף הזה, אין לדעת. האגדה מספרת, שבשנות החמישים השתכנה בבית זה משפחת עולים מטורקיה, ובעת הבנייה הגדולה פנו אליה בהצעות שונות לפנות את הבית המזונוח ולקבל תמורתו דירה חדשה. אבל בני המשפחה סירבו משום מה. הם שיפצו את הצריף, שתלו פרחים בחצר, ובמשך כל השנים גרו שם. רק לפני שנתיים החליטה סוף סוף העירייה לשמר את הצריף. נערכה חגיגה, הניפו דגלים ונישאו נאומים, ועכשיו הוא מוגן בפני כל הורס ובונה. כלומר, אם נשאר משהו מההווה הירוקה והיפהפייה שקראו לה פעם "עין גנים", הוא הצריף המסכן של ברנר. ואם זה לא "אופטימיזם פרדוקסלי", מה הוא.

בעקבות הרצאה שניתנה בטקס חלוקת הפרס ע"ש י"ח ברנר לשנת תשס"ה

תודה לגבי תחיה בוסל בת עין גנים, על המידע המאלף

ברנר בפשטות מוחלטת, והיה מספר לנו הילדים סיפורים יפים. היה לו קול נעים שכזה. שובה לב. אהבנו אותו, ואהבנו לשמוע אותו; גם שמענו בוין חושף בזכרונותיו קשר שהיה לברנר עם ילד, עמו הרבה לשוחח ארוכות. הילד הוא הניך פסילוב, שאצל אמו האלמנה שכר ברנר חדר עלוב ללא תקרה, וכיוון שבגג קיננו ציפורים, היו אלה מתעופפות ומלכלכות כל פינה, לרבות דפי הרשימות והטיוטות של ברנר. בתנאים לא-תנאים אלה נאלץ ברנר לחיות ולכתוב, ולא עוד אלא שהילד הניך הציב שם מלכודות לצייד ציפורים. למותר לציין כי המפגש עם הניך היה מטריד מעיקרו, אלא שברנר חיבב את הילד שהיה בעל כשרונות, הפליא לנגן בחליל, ובחר לעזוב לימודים ולצאת לעבודה כדי לעזור לאמו. הניך נפטר באותה שנה בקדחת, ואת ספרו מכאן ומכאן הקדיש ברנר גם לו ("את הכי נלבב וטהור בקומץ העלים האלה, אני מניח בדמע על קברי יקירי וטהורי הניך פסילוב ורבה ציזיק").

ברנר עזב את עין גנים באביב 1910, אבל גם כשהמשיך לנדוד בארץ - מעיר לעיר, מהגליל ליהודה - תמיד ראה בעין גנים בית שאפשר לחזור אליו (מכתביו המאוחרים משם מורים על ביקורים שם בתאריכים קריטיים בחייו). גם עין גנים

המשיכה לאמצו ולשייך אותו אליה, ומכאן גם הטעויות המיוחסות לה, כמו: "תחנה ראשונה לחיי ברנר בארץ, בה כתב את מיטב יצירותיו הספרותיות, ביטוי והערכה על הארץ, העבודה, הבניין והחיים" (מרדכי רייכר, י"ח ברנר, מבטא לבטי האדם ודורו, 1970). ובאשר לדומן מכאן ומכאן, שאמור היה להיכתב בעין גנים (נכתב ופורסם שנה לאחר מכן, 1911): גם אותו קראו אנשי עין גנים כסיפור אודותיהם. ברנר כמובן היה מתנער מקביעה זו, כפי שהסביר במאמרו "הז'אנר הארץ ישראלי ואביוריהו" (1911), בדחותו עקרונית כל ויהי בין חומרים שנלקחו מן המציאות לבין החומרים שאיכלסו את המציאות הבדיונית שלו. עד היום מתנהל ויכוח בין חוקרי הספרות (ראה מנחם ברינקר, עד הסמטה הטבריינית, 1990), אם מכאן ומכאן הוא רומן מפתח או לאו. ברינקר אמנם מיטיב להתחקות אחר התחכום הפואטי של ברנר, שמעיקרו ביקש לפרק כל אפשרות לספרותיות-של-טקסט, כאשר נקט במעין עשייה מניפולטיבית של "הפוך על הפוך": שאל חומרים מן הביוגרפי, הסיט אותם למציאות בדיונית בהטעינו אותה במשמעויות חדשות, ושב ועיבד אותה על פי מודלים של כתיבה-לא-ספרותית (יומנים, מחברות וכדומה). עם זאת, יש המוסיפים לקרוא את מכאן ומכאן כרומן "תיעודי" על עין גנים ולהקביל בין הבדיון הברנרי לבין הביוגרפיה שלו, כלומר, הפועל אריה לפידות - הוא בן דמותו של א"ד גורדון, הינדה אשתו החלבנית - האלמנה פסילוב, ועמרם הנכד - הניך (הילד של הציפורים).

עם זאת, אין ספק שהמפגש ברנר/עין גנים היה אפקטיבי לגביו ולגבי יצירתו, ועניין זה בא לידי ביטוי במהפך הפואטי שלו לגבי הנוף. ואכן, כל הקורא בסיפור האחד שכתב ברנר בעין גנים ("עצבים", 1911), למד לדעת שכל כולו מובנה על אותה תצורה ריתמית של הליכה-משעול-שיחה, כאשר לראשונה משתלב כאן פסיפס מפתיע של נוף (וראה גם מאמרו של אריאל הירשפלד "רסס צמרות ודגים מלוחים", בין ספרות לחברה, 2000). כלומר, גם אם "עצבים" הוא היסט סיפורי מנופיה האוטנטיים של עין גנים, לרבות מבצר אנטיפטרוס הנרמז באופק, העובדה שברנר השתמש בנוף הן כרובד תיאורי והן כרובד ממשע-תוכן, היא חדשנית ומפתיעה. שהרי עד כה ברנר כמעט ולא התייחס לנוף כפונקציה ביצירותיו, ובוודאי לא לנוף הארצישראלי.